α Centauri v Pravidlách slovenského pravopisu

Pri čítaní Pravidiel slovenského pravopisu (PSP) si v kapitole o písaní veľkých písmen vo vlastných menách na s. 54 môžeme všimnúť vetu: „V cudzích názvoch píšeme podľa zaužívaného pôvodného pravopisu všetky plnovýznamové slová s veľkými začiatočnými písmenami (zachovávame pôvodné písanie), aj keď nejde o názvy miest a obcí, napr. ***Alfa Centauri***“. Alfa Centauri sa primárne používa ako označenie jednej z najbližších hviezd[1], a ako rozšírený známy názov je sa využíva (v rôznych obmenách) aj na pomenovanie iných vecí – firiem, združení, výrobkov. Ako príklad uvedieme holandskú firmu pracujúcu v hudobnom priemysle, hotel v Catanii na Sicílii, model talianskeho auta a iné. Podľa anglického variantu *Alpha Centauri* je potom pomenovaná predovšetkým slávna strategická počítačová hra. Zo slovenských názvov je to napríklad básnická zbierka *Alfa Centauri* autorky Mily Haugovej.

O oficiálne pomenovanie astronomických objektov sa stará Medzinárodná astronomická únia (IAU). Názvy objektov prideľované touto úniou majú podobné jazykové postavenie ako biologická taxonómia – sú to jazykovo nezávislé odborné názvy používané v istých veľmi špecifických žánroch odbornej literatúry. Na rozdiel od biologických názvov, ktoré sú takmer úplne latinské alebo polatinčené, názvy astronomických objektov pochádzajú z rôznych jazykov, ale sú písané latinkou (bez diakritických znamienok, čo je však skôr daň modernej dobe). Pozrieme sa, čo IAU hovorí o menách hviezd. Prvá vec je, že hviezdy väčšinou mená nemajú a ani sa im mená nedávajú – s výnimkou niekoľkých stoviek hviezd s tradičnými stredovekými menami (Betelgeuse, Sírius, Vega), niekoľkých hviezd pomenovaných podľa významných osobností astronómie (Barnardova hviezda, Wolf 359, Ross 128) a samozrejme jedna hviezda má úplne osobitné pomenovanie (Slnko). Tieto mená niekedy majú v rôznych jazykoch rôzne varianty (Barnard's Star, Звезда Барнарда, バーナード星), čiže z lingvistického hľadiska sa správajú ako obyčajné geografické názvy a nebudeme sa nimi teraz zaoberať. Len spomenieme, že zhodou okolností práve α Centauri má aj dve alternatívne skutočné vlastné mená (hoci málo používané), Rigil Kentaurus a Toliman. Ostatné hviezdy sa označujú iba katalógovými údajmi. Oficiálny postoj IAU k označeniam objektov v týchto katalógoch je, že to **nie sú** vlastné mená, iba označenia objektov (podobne ako evidenčné číslo motorového vozidla nie je jeho vlastné meno, iba označenie). Existuje niekoľko rôznych všeobecne rozšírených systémov označení hviezd, ten, o ktorom je reč, je Bayerov systém, navrhnutý astronómom Johannom Bayerom v roku 1603 v jeho katalógu Uranometria.

Podľa tohto systému sa hviezdy označujú kombináciou písmena a latinského názvu súhvezdia v genitíve, skrátene potom písmenom a trojpísmenovou skratkou príslušného súhvezdia. Spomínané písmená sú prideľované v abecednom poradí viac-menej podľa jasu hviezdy v danom súhvezdí, berúc najprv malé písmená gréckej abecedy, potom prípadne aj malé a veľké písmená latinskej abecedy, niekedy aj s horným indexom na odlíšenie jednotlivých hviezd optických hviezdnych sústav. Napríklad už spomínaná hviezda má označenie α Centauri, skrátene α Cen. Nie je to vlastné meno a začína sa explicitne malým (v tomto prípade gréckym) písmenom. Veľkosť písmen v týchto označeniach má zásadný význam, lebo určuje rôzne objekty. Názov písmena „alfa“, namiesto priameho použitia gréckeho znaku „α“ by sme mali správne použiť iba ak v neformálnom kontexte, keď nám technické problémy zabraňujú použiť grécke písmeno, alebo ako dodatok pre čitateľov, ktorým grécka abeceda môže robiť problémy, a samozrejme v hovorenej reči. Ale nemalo by sa písať Alfa Centauri s veľkým prvým písmenom. Dokonca aj IAU uvádza ako príklad (v anglickojazyčnom dokumente) Sirius = alpha CMa = 9 CMa = HR 2491 = HD 48915 = BD-16 1591, kde „alpha“ je chápané ako anglický názov gréckeho písmena α. Samozrejme, mimo striktne astronomického kontextu dochádza k relaxácii pravidiel pre nazývanie hviezd (v menej formálnych textoch je vo

1 Kvôli jednoduchosti budeme hovoriť o „hviezdach“, aj keď v skutočnosti často ide o sústavy skladajúce sa z viacerých hviezd (napríklad práve α Centauri sa skladá z troch hviezd).

všeobecnosti ohýbanie a nedodržiavanie pravidiel pravopisu a používanie menej spisovnej slovnej zásoby tolerovateľné), a tak sa v populárnych textoch názov *Alfa Centauri* ako označenie hviezdy používa priamo v takejto podobe, a zaobchádza sa s ním ako keby išlo o skutočné vlastné meno – pozorujeme tu teda jav, pri ktorom sa z katalógového označenia (všeobecného slovného spojenia) pomaly stáva vlastné meno objektu, čiže presne opačný postup ako keď sa z vlastných mien stávajú všeobecné pomenovania (ako sa stalo s gramofónom alebo xeroxom). U iných hviezd k tomuto posuvu príliš nedochádza, azda preto, lebo pri známejších hviezdach je zvykom používať ich pravé vlastné mená, a menej známe hviezdy, označované len katalógovým zápisom, sú ako menej známe aj menej spomínané a nevstupujú do jazykového povedomia širokých vrstiev populácie.

Ako príklady si uvedieme zopár údajov zo Slovenského národného korpusu, verzie prim-2.1: Alfa Centauri (s veľkým začiatočným písmenom) sa nachádza v korpuse 20 krát, z toho 6 krát je spomínaná básnická zbierka, 12 krát príslušná hviezda, a dvakrát celkom nezmyselne v slovných spojeniach „niekde v súhvezdí Alfa Centauri“, „Alfa Centauri je súhvezdie na južnej oblohe“. S malým písmenom v tvare alfa Centauri nájdeme tento výraz iba raz – v astronomickom texte, spolu s ostatnými hviezdami v tvaroch alfa Carinae, alfa Bootis, beta Orionis a iné. Tvar Alpha Centauri nájdeme štyrikrát, z toho dvakrát ako pomenovanie počítačovej hry a dvakrát ako názov hviezdy (očividne prevzatý bez rozmýšľania z anglického originálu). Ďalej nájdeme trikrát tvar Alfa Kentauri (ovplyvnený gréčtinou), raz poslovenčené Alfa Kentaura, raz Alpha Centaury (!) ako chybný názov počítačovej hry

Kvôli zamedzeniu nejasností navrhujeme preto v ďalšom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu zrušiť ako príklad cudzích názvov *Alfa Centauri*, pretože nie je celkom jasné o ktorý pôvodný pravopis sa jedná – holandský, taliansky alebo nejaký iný, a zvádza k chybnej predstave že *Alfa Centauri* je „pôvodné“ písanie názvu hviezdy. Prípadne by sa mohlo uviesť vysvetlenie, že označenia hviezd podľa Bayerovho systému nie sú považované za vlastné mená. Ako príklad môžeme na strane 59 (v kapitole „Názvy objektov vo vesmíre a názvy útvarov na ich povrchu“) nechať Proxima Centauri[2], čo je naozajstné vlastné meno, písané latinským pravopisom z roku 1915, čo je rok objavenia tejto hviezdy.

Literatúra

Pravidlá slovenského pravopisu. 3., upravené a doplnené vydanie. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 2000.

BAYER, Johann: Vranometria - omnivm asterismorvm continens schemata, nova methodo delineata, aereis laminis expressa. Augusta Vindelicorum 1603.

Lortet, M.-C. – Borde, S. – Ochsenbein, F.: The Second Reference Dictionary of the Nomenclature of Celestial Objects. In: Astronomy and Astrophysics Supplement Series, 1994, č. 107, s. 193–218.

Slovenský národný korpus. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2006. Dostupný z WWW:
http://korpus.juls.savba.sk.

2 označenie tejto hviezdy podľa Bayerovej klasifikácie je *α Centauri C* – tretia hviezda (C) patriaca do trojhviezdneho systému α Centauri.